

Морфологични особености на съществителните имена в езика на Матей Преображенски (Върху материал от сборника МОЛѢБНЫ КАНѠНЫ)

Иво Братанов

Morphological peculiarities of the book МОЛѢБНЫ КАНѠНЫ of Mathey Preobrazhenskiy. In the report the peculiarities to the nouns used in the book МОЛѢБНЫ КАНѠНЫ, published by Mathey Preobrazhenskiy in 1867, are heard. It's about researching of the language of this Renaissance literary person.

Key words: Mathey Preobrazhenskiy, book МОЛѢБНЫ КАНѠНЫ of Mathey Preobrazhenskiy, morphological peculiarities, nouns.

ВЪВЕДЕНИЕ

Матей Преображенски¹ е виден български народен будител от третата четвърт на XIX в. и популярен книжовник, който е публикувал 6 книги (сведения за книжовната му дейност вж. в [1, с. 28 – 29]). Неговата първа печатна книга е сборникът МОЛѢБНЫ КАНѠНЫ (по-долу този сборник ще бъде означаван със заглавието си или със съкращението МК)².

В предложения доклад ще разгледам морфологичните особености на съществителните имена, употребени в българската част на сборника МОЛѢБНЫ КАНѠНЫ. Подредбата на разглеждания материал съобразявам с [5, с. 23 – 44; 6, с. 132 – 149], за да се постигне съпоставимост.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. **Род на съществителните имена.** Съществителните имена, засвидетелствани в разглежданата книга, принадлежат към един от трите граматични рода – мъжки, женски или среден. Съществителните имена от мъжки род завършват на съгласна (например *зѣбоволь* на титулната страница; *недѣгъ* на с. III; *зѣвъ* на с. IV; *припѣвъ* на с. IV) или на гласна (например *слѣгъ тѣ* на с. 43, 44; *Владыка* на с. 47); съществителните имена от женски род завършват на гласна (например *нежда* на с. V; *вѣра* на с. 39; *работа* на с. 46; *вола* на с. 47; *геміа* на с. 43) или на съгласна (например *болѣсть* на с. III, IV, 40; *любовь* на с. 46; *вещь* на с. 46; *благость* на с. 47; *милость* на с. 47), а съществителните имена от среден род завършват на гласна (например *ПРѢДИСЛОВІЄ* на с. III; *прѣлюбовдѣйство* на с. III; *сребро* на с. IV; *беззметво* на с. IV).

При съществителните имена от ж. р., които имат ударение върху окончанието, формата за единствено число понякога представлява старата винителна форма. Това явление, характерно за по-голямата част от българските

говори [4, с. 170], е отразено чрез изписването на думата **молба**, вж. много може тѣхна та молѣж (с. 47) и нейна та молѣж е най прѣата (с. 47). Съществителното име **овца** обаче, в което ударението също така пада върху окончанието, завършва на **-а**, вж. щото еднѣ овца ако са изгѣви, отъ него ще са иска (с. III).

Съществителното име оубѣйца (трикратно на с. 42) се употребява като дума от мъжки род³, както се вижда от заместването му с местоимението за 3 л. ед. ч. м. р.: Като са вѣзѣви (оубѣрнѣ) кѣмъ оубѣйца, хвати го, и го би доволно, и го наказа, а той прощеніе искаше: а светый мѣченикъ, прощеніе на грѣхове те мѣ даде, и заради него на Бога са помоли (с. 43).

Отглаголните съществителни имена в повечето случаи завършват на **-ніе**, вж. ѹтѣшеніе (с. III), страданіе (с. III), намѣрѣвнѣ (с. V), исцѣлѣнѣ (с. IV), исцѣленіе (с. 40, 45), смѣшеніе (с. 44), посѣщеніе (с. 47), тѣрпеніе то (с. 46). В съвсем редки случаи Матей Преображенски използва отглаголни съществителни имена, които са народни по произход, например баани (с. III; тук крайната гласна е редуцирана).

2. Число. Начините, по които се образуват формите за множествено число в МК, в общи линии са същите, както и в съвременния български книжовен език.

Множествено число на едносричните съществителни имена се образува с окончание **-ове**, вж. например грѣхове (с. 47), вѣкове (с. 47).

Формите за множествено число на многосричните съществителни имена от мъжки и женски род се образуват с окончанието **-и** (в прав падеж) или **-ы** (в косвен падеж) вж. даскали (с. IV), обаатели (с. III), докторы (хекимы)(с. III), апостолаы (с. 39), молитвы (с. III, IV), одежды (с. IV), дарбыте (с. 40), сѣлзы (с. 43, 47), работы (с. 47).

Има и случаи, в които форми за косвен падеж са изписани с окончанието за именителен падеж **-и** вместо очакваното **-ы**, вж. да славимъ заедно съсз светыте неговы ангели (с. 47). Тези отклонения от възприетия начин на изписване се дължат на печатни грешки или са резултат от действителния изговор на книжовника.

След буквата **к** обаче Матей Преображенски пише и във формите за косвен падеж, а не **ы**, например погрѣшки (с. IV), по врачки и по льжовны глѣдѣчки (с. V), съ различни мѣжи (с. 41), на слѣдъ нашите си прищевки тѣргнахмы (с. 46).

Окончанието **-и** винаги има правописен вариант **ы** след буквата **ц**, например челоуѣцы (с. 45), оубгодницы (с. 46, 47), оубгодницы те (с. 46). В редки случаи, които се дължат на допуснати печатни грешки, след буквата **ц** се пише **и**, вж. волшебници (с. III).

Съществителните имена от среден род образуват множествено число с окончанието **-а**, вж. вѣжа (с. 41) и жилища (с. 39).

Множествено число от думата **ръка** е **ръце** (вж. членуваната форма *ръцѣ тѣ* на с. 41), от съществителното име **око** е **очи** (с. 40), а от съществителното име **крак** е **крака** (вж. членуваната форма *крака та* на с. 45).

Съществителното име **моци** е *plurale tantum*, както се показва от съгласуването му с прилагателно име и с глагол в мн. ч., вж. *честныѣ мѣ моци са положиха* (с. 40).

3. Бройна форма. Бройната форма при съществителните имена от мъжки род, които завършват в единствено число на съгласен звук, не се употребява последователно в МК, срв. *два дѣскода* (с. 43), *три поклони* (с. 22) и *нѣколко поклони* (с. 46).

4. Падежни остатъци. В проучваната книга е отразена една от най-важните особености на новобългарския книжовен език – липсата на склонитбена система при имената. В *МОЛѢБНЫ КАНѦНЫ* са употребени само отделни падежни форми при съществителните имена от мъжки род. Използвани са форми за родителен падеж ед. ч. (вж. *въ времѣто на Дометіана царѣ мѣчитѣла на с. 39*; *благосердїе то на Владыка Хріста Спаситѣла на с. 47*; на *Отца и Сына и светаго Духа на с. 47*), за дателен падеж ед. ч. (вж. *МИНѢ И АНТИПѢ* на титулната страница) и родително-винителни форми (вж. *отъ Хріста Спаситѣла на с. III*; *отъ всемилостиваго Бога са даде на ѹгодника негова светаго мѣченика Мина на с. V*; *свещенномѣченика Антипа на с. IV*; *Хріста на с. 41*). В множествено число е употребена само една форма за родителен падеж (вж. *во вѣки вѣковѣ на с. 40*). С изключение на дателните форми *МИНѢ И АНТИПѢ*, другите открити падежни форми са устойчиви изрази, често срещани в религиозната книжнина.

5. Падежни разлики, изразени чрез правописа. В разглежданата книга Матей Преображенски разграничава прав и косвен падеж при съществителните имена от женски род посредством правописа (това е характерно също така за практиката на Ив. Богоров и за Пловдивската книжовноезикова школа). Думите от ж. р., които в единствено число завършват на -а, във винителен падеж ед. ч. окончават на -ѣ, вж. *вѣрѣ* (с. IV, V, 46), *слзчѣ* (с. III), *дарѣ* (с. IV, 46), *църкѣ* (с. IV), *мольѣ* (с. V), *нѣждѣ* (с. 46), *кѣмѣ пречистѣ тѣ* и *преблагословеннѣ Неговѣ майкѣ* (с. 47). Открити са обаче и изключения от възприетото правило, например *сѣ вѣра* (с. 40) и *сѣсѣ мольба* (с. 47). Все пак в МК е налице тенденция формите за прав и за косвен падеж да се разграничават – в 47 случая формата за косвен падеж завършва на -ѣ, а само в 8 случая завършва на -а.

6. Определителен член. Съществителните имена от м. р. ед. ч., които завършват на съгласна, се членуват с член -а (в именителен падеж) или с член -атѣ (в косвен падеж). Съществителните имена, които в старобългарския език

завършват на мека съгласна или на -и, винаги се членуват с член -а. Ето примери: свещеника, и отъ това да ги възбранава (с. IV); и свещеника да исчете параклисагъ мс (с. IV); потрѣбно є свещеника пакъ да съвѣтѣва (с. V); до като той самъ не си исповѣда грѣхатъ (с. 45); кона го повлѣче (с. 45); кона, престапа да го не влаче (с. 45); отъ цара (с. 42); отъ кона (с. 42); по краа (с. 43). Понякога гласната -а от членната форма е редуцирана, вж. на дѣскодажтъ (с. 43). Открит е и случай, в който членната форма -атъ е изписана -зтъ, тъй като ударението пада върху гласната от члена, вж. за кракзтъ (двукратно на с. 45). В един случай е употребен и член о, вж. тропарь-о (с. 7).

В МК има и изключения от възприетото правило за членуване с член -а или -атъ, вж. ный тѣка мс излагама канона (с. IV), ный тѣка мс изложихма канона (с. V), сжсз дѣскода (с. 43), отъ свещеника (с. 46). Общо в 6 случая формите за косвен падеж се разграничават от именителните форми посредством членуването (с член -атъ – 3 случая; с -жтъ – един случай; с -зтъ – два случая), но в 17 случая те се членуват с члена -а.

Съществителното име **слуга** се членува като дума от женски род, вж. слугѣ тѣ (с. 44). Членуваните форми на съществителното име **убиец** са оубійцжтъ (с. 42) в прав падеж и оубійца (с. 42) в косвен падеж.

Съществителните имена от женски род се членуват с члена та в прав падеж и с тѣ – в косвен. Той се пише слято с думата и се прибавя механично към нечленуваната форма, например причината (с. IV), слзката (с. IV), болѣстьта (с. III, IV), милостьта (с. 47), Иконжтѣ (с. IV), наредебжтѣ (с. V). В редки случаи членът та се пише полуслято (вж. болѣсть-та на с. III), а тѣ се пише разделно (вж. кжщж тѣ на с. 42; цѣнж тѣ на с. 44; водж тѣ на с. 44; църквж тѣ на с. 45).

Съществителните имена от ср. р. ед. ч. се членуват с члена то, който се пише разделно от съществителното име: тѣло то (с. 43), милосердіе то (с. 47), царство то (с. 47).

Членът за множествено число **-те** се пише с буквата е или с буквата ѣ, вж. дарбыте (с. 40), Идолослужителите (с. 39), боговете (с. 39), грѣхове те (с. 43), ржцѣ тѣ (с. 41), грѣхове тѣ (двукратно на с. 40), слзжителитѣ (с. 39), Идолослужители тѣ (с. 41).

7. Звателна форма. В разглежданата книга са употребени само две звателни форми, като тази особеност е определена от жанра на текста. Звателната форма от съществителното име **светец** е светче (с. 45), а от съществителното име **братя** е братіе (с. 46).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Направеният преглед показва, че морфологичните особености на съществителните имена в МК в общи линии съвпадат с особеностите на тези думи в съвременния български книжовен език. Матей Преображенски разграничава прав от косвен падеж при съществителните имена от м. р. и ж. р., което е характерен белег на Пловдивската книжовноезикова школа; членната морфема за мн. ч. на съществителните имена от м. р. и ж. р. обаче е -те (-тѣ), възприета от Търновската книжовноезикова школа. Така книгата на Матей Преображенски се включва в процеса на разгънато езиково строителство у нас през третата четвърт на XIX в.

БЕЛЕЖКИ

1. Предложеният доклад е част от цялостно изследване, посветено на езика на Матей Преображенски.

2. По-подробни сведения за съдържанието на МК вж. в [2, с. 32] и [3, с. 422]. Досега са проучени графичните особености на тази книга [3, с. 422 – 424] и две от правописните ѝ особености – употребата на буквите ъ и ѧ [2, с. 32 – 36].

3. В езика на други възрожденски книжовници, например Йоаким Кърчовски, това съществително име има общ род [6, с. 133].

ЛИТЕРАТУРА

[1] Братанов, И., Езикът на Матей Преображенски. – Научни трудове на РУ „Ангел Кънчев”. Т. 45, серия 7.2 – Майски научни четения. Русе, 2006, с. 25 – 30.

[2] Братанов, И., Правописни особености на сборника МОЛѢБНЫ КАНОНЫ на Матей Преображенски (Употреба на буквите ъ и ѧ). – Научни трудове на РУ „Ангел Кънчев”. Т. 46, серия 7.3 – Майски научни четения. Русе, 2007, с. 32 – 38.

[3] Братанов, И., Графични особености на сборника МОЛѢБНЫ КАНОНЫ на Матей Преображенски. – Арnaudов сборник (Доклади и съобщения). Т. V. Русе, Издателство „ЛЕНИ-АН”, 2008, с. 422 – 425.

[4] Мирчев, К., Историческа граматика на българския език. С., ДИ „Наука и изкуство”, 1978, 304 с.

[5] Ничева, К., Езикът на Софрониевия “Неделник” в историята на българския книжовен език. С., Издателство на БАН, 1965, 248 с.

[6] Цойнска, Р., Езикът на Йоаким Кърчовски. С., Издателство на БАН, 1979, 356 с.

Докладът е публикуван в Научните трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев”. Т. 47, серия 5.3 – Езикознание и литературознание. Русе, 2008, с. 45 – 49.